

УДК. 159.922.27

Особливості батьківського ставлення в контексті дитячо-батьківської прихильності

Жихарева Л.В.

Стаття присвячена проблемам дитячо-батьківських стосунків у контексті теорії прихильності. У результаті дослідження нами було виявлено, що батьківське ставлення до дитини безпосередньо впливає на формування певних типів дитячо-батьківської прихильності.

Ключові слова: батьківське ставлення, дитячо-батьківська прихильність, дошкільний вік.

Статья посвящена проблемам детско-родительских отношений в контексте теории привязанности. В результате исследования нами было выявлено, что родительское отношение к ребенку оказывает непосредственное влияние на формирование определенных типов детско-родительской привязанности.

Ключевые слова: родительское отношение, детско-родительская привязанность, дошкольный возраст.

The article deals with the problems of child-parent relationships in the context of attachment theory. As a result of the study we found that the parental relationship to the child has a direct impact on the formation of certain types of child-parent attachment.

Keywords: parental attitudes, child-parent attachment, preschool age.

Актуальність. Проблема розвитку та формування особистості в онтогенезі - одна з найважливіших проблем психологічної науки. Значний інтерес викликає проблема дитячо-батьківських відносин у сучасній Українській державі, це пов'язано з новими соціальними, культурними та економічними умовами життя. У зв'язку із цим, актуальність даного дослідження визначається необхідністю психологічного вивчення дитячо-батьківських відносин у сучасних умовах розвитку психіки дитини.

Згідно з сучасними уявленнями про рушійні сили, джерела та умови розвитку психіки особистості, психічний розвиток дитини опосередковано спілкуванням і взаємодією з дорослим, в першу чергу, з батьками. Сім'я як найближче соціальне оточення дитини, задовольняє потребу дитини в прийнятті, визнанні, захисту, емоційної підтримки, повазі (Дж.Боулбі, Д.Винникотт, М.Клейн, М. Малер, А.Фрейд, Э.Эриксон, М.Эйнсворт). У родині дитина набуває перший досвід соціальної та емоційної взаємодії. Емоційний клімат в родині, де виховується дитина, має суттєвий вплив на формування сприйняття дитини.

Мета статті. Психологічний аналіз особливостей батьківського ставлення в контексті дитячо-батьківської прихильності.

Виклад основного матеріалу. Батьківське ставлення - як структурний компонент батьківства являє собою відносно стійке явище, що включає амбівалентні елементи емоційно-ціннісного відношення й здатне змінюватися в певних межах, що реалізується в підтримці контакту з дитиною, формах контролю й вихованні взаєминами. Батьківське ставлення містить у собі оцінки та судження про різні типи батьківського відношення, емоційний фон супроводжуючий поведінкові прояви батьківського ставлення. Так само, містить уявлення про різні засоби й форми взаємодії з дитиною, цілі цієї взаємодії, переконання у пріоритетності тих напрямків взаємодії з дитиною, які реалізують батьки, форми й засоби підтримки контакту з дитиною.

Зміст батьківського ставлення, як правило, суперечливий та амбівалентний й залежить від домінування різних його структурних складників.

Основні положення теорії прихильності, заснованої Дж. Боулбі та М. Ейнсворт, стосуються досвіду відносин, отриманого в ранньому дитинстві, і здебільшого залежать від характеру прихильності до близької людини.

Прихильність - це вроджена інстинктивна система реакцій і головний мотиватор поведінки людей. До віку семи-восьми місяців на основі зворотного зв'язку, немовля розвиває сильну емоційно забарвлену прихильність до матері. При цьому «прихильність розуміється як будь-яка форма поведінки, яка призводить у результаті до того що людина намагається або зберігає близькість до якого-небудь переважного до неї індивіда» [1 с.61].

До кінця першого року життя прихильність дитини фіксується на конкретній людині і в результаті інтеріоризації відносин з нею складається робоча модель. Робоча модель - центральне поняття теорії прихильності, яке передбачає глибинну структуру самосвідомості або відношення. Робоча модель не усвідомлюється індивідом, але крізь неї сприймається і усвідомлюється власне Я і навколишній світ.

Сприятливе функціонування психічного апарату особистості залежить від двох наборів факторів, що лежать в основі робочої моделі. В перший набір входить наявність або відсутність об'єкта прихильності. У даному контексті об'єкт прихильності це особа, яка проявляє турботу, заслуговує на довіру і здатна забезпечувати ту безпечну особисту основу, яка потрібна на кожній фазі життєвого циклу. Другий набір чинників, це особиста здатність індивіда розуміти чи є об'єкт надійною основою, чи заслуговує він довіри і на основі цього розуміння співпрацювати з

цим об'єктом. Це стає основою внутрішньої робочої моделі - моделі Я. Ці два набору факторів взаємодіють круговим чином протягом усього життя індивіда [2].

Якщо дитина прив'язалася, вона стає здатною використовувати об'єкт прихильності як безпечну базу для дослідження навколишнього середовища і місце, до якого повертаються після цього. Наскільки ефективно виявиться фігура прихильності в даній ролі, залежить від якості соціальних взаємодій, особливої чутливості до дитячих сигналів, хоча сама дитина теж не позбавлена ролі в даній взаємодії. Взаємодія у діаді забезпечується здатністю матері віддзеркалювати афективні переживання дитини, що призводить до утворення системи зворотнього зв'язку. У терміні «віддзеркалювання» Д.В.Винникотт описує механізм взаємодії матері з дитиною, при якому відношення матері до своєї дитини, відображено на її обличчі, «зчитується» дитиною. Відчуваючи те, що бачить у матері, дитина формує базисне відчуття гарного стану та безпеки [3].

Таким чином, непорушена прихильність - головна умова нормального розвитку індивіда. Нормальна прихильність припускає турботу, ніжність, любов та підтримку в розвитку. Порушена прихильність супроводжується підвищеною тривогою і може проявлятися в таких найбільш типових формах як «задушлива любов» або емоційне відчуження. Для дітей з порушеним типом прихильності властива висока ступінь фрустрації батьками їх потреби в піклуванні та захисту.

Діти вкрай чутливі до того, хто і як за ними доглядає, але ще більше вони потребують збереження сформованої прихильності. Тривала розлука з матір'ю в ранньому дитинстві супроводжується нестерпною сепараційною тривогою. Реальна втрата матері, сприймається дитиною як гостре горе, з типовими для нього фазами - протесту, відчаю і відчуженням [2].

Близькі до цього реакції спостерігаються в разі збереження об'єкта прихильності, але втрати його любові. «Знехтування, втрата любові (можливо через народження нової дитини або депресії матері) відчуження одного з батьків від іншого і подібні ситуації, всі вони мають в якості загального фактора втрату дитиною батьків, для любові і прихильності» [1 с.94].

У міру зростання дитини, позитивний фон прихильності стимулює формування навичок, інтеграцію «Его», і пізнавальну активність. Сила і якість прихильності залежать від поведінки батьків і якості їхнього ставлення до дитини [1].

Якість прихильності визначається за допомогою розробленого М. Ейнсворт тесту «Незнайома ситуація», спочатку призначеного для вивчення реакції немовлят на розлуку і зустріч з матір'ю. Було виділено три групи дітей:

1. Прихильність яка уникає, небезпечна. До цієї групи відносять дітей, які не засмучуються і не плачуть при розлуці з матір'ю та ігнорують або навіть уникають її при зустрічі. Їх поведінка свідчить про відчуження до матері і про відсутність почуття безпеки у дитини.

2. Безпечна прихильність. Діти цієї групи засмучуються і плачуть при розлуці з матір'ю і сильно радіють, прагнучи до близькості та до взаємодії при її появі.

3. Тривожно-амбівалентна прихильність. Діти цієї групи на розлуку з матір'ю реагують дуже бурхливо, гнівливо, при цьому чинять опір контакту з нею: гніваються, плачуть, не йдуть на руки, хоча яскраво демонструють бажання емоційного тепла.

Було з'ясовано, що якість прихильності дитини визначається ставленням до неї матір'ю і має панівний кореляційний зв'язок з материнською поведінкою. Так, діти другої групи мають найбільш чуйних, уважних і теплих матусь, які розуміють і задовольняють усі їхні потреби. Матері дітей першої групи відрізняються емоційною холодністю, неуважним ставленням до потреб дитини і надмірною вимогливістю. У дітей третьої групи матері характеризуються нестійкістю, непослідовністю та непередбачуваністю поведінки [3].

Важливе значення для вивчення дитячо-батьківських відносин має Балтиморське лонгитюдне дослідження М. Ейнсворт, в якому для спостереження використовувалися шкали, що включають 4 виміри материнського ставлення до дитини:

1. Чутливість – нечутливість до потреб немовляти, в якій виявляється здатність матері розуміти потребу дитини і бачити все з власної точки зору.

2. Прийняття - неприйняття, яке свідчить про ціннісну значимість дитини та її ролі для матері.

3. Кооперативність - втручання, в якому відображається повага матері до самостійності та індивідуальності дитини, і її схильність підтримувати ініціативу дитини або нав'язування власних бажань матері.

4. Підтримка - ігнорування, шкала, яка виявляє ступінь емоційної адекватності матері та власне її емоційність. Матері групи «В» відрізнялися високими показниками по всіх вимірах цих шкал.

У власному емпіричному дослідженні взяло участь 119 діад мати-дитина. Діти віком 5-6,5 років, 72 дівчинки й 47 хлопчиків, єдині діти в родині.

Процедура дослідження дитячо-батьківської прихильності здійснювалася за допомогою методик: проєктивна методика Н.Каплан для визначення особливостей емоційної прихильності дитини до матері, тест «Малюнок родини», спостереження. Вибір проєктивних методик дослідження відносин прихильності обґрунтовується тим, що прихильність формується в довербальний період і усвідомити якість прихильності досить складно. Психологічні захисти дитини перешкоджають процесу усвідомлення того, що її відносини з матір'ю недостатньо

благополучні.

Особливості батьківського ставлення досліджувалися за допомогою однойменного опитувальника розробленого В.В. Столиным і А.Я. Варга. Автори даної методики розуміють ставлення батьків до своєї дитини як систему різних емоцій і почуттів, засобів поводження з дитиною, особливостей сприйняття, розуміння характеру та особистості дитини, її вчинків. Опитувальник складається з 61 запитання, які включено у наступні п'ять шкал:

- Прийняття - неприйняття дитини. Дана шкала виражає собою загальне емоційно позитивне (прийняття) або емоційно негативне (неприйняття) ставлення до дитини.
- Кооперація. Дана шкала виражає прагнення дорослих до співпраці з дитиною, прояв з їх боку ширшої зацікавленості й участь в її справах.
- Симбіоз. Питання цієї шкали зорієнтовано на тому, щоб з'ясувати, чи прагне дорослий до єднання з дитиною або, навпаки, намагається зберегти між дитиною й собою психологічну дистанцію. Це - своєрідна контактність дитини та дорослої людини.
- Авторитарна гіперсоціалізація. Дана шкала характеризує те, як дорослі контролюють поведінку дитини, наскільки вони демократичні або авторитарні у стосунках з нею.
- Інфантилізація. Дана, остання шкала показує, як дорослі ставляться до здібностей дитини, до її достоїнств і недоліків, успіхів і невдач.

У результаті статистичної обробки результатів дослідження було виявлено, що такі індикатори батьківського ставлення як неприйняття, контроль, кооперація й інфантилізація впливають на формування надійного типу прихильності. Негативний зв'язок за шкалою інфантилізація ($r = -0,28$) і неприйняття ($r = -0,43$), позитивна за шкалою кооперація ($r = 0,32$) і контроль ($r = 0,41$) пояснюється тим, що мати вважає індивідуальність дитини, вона сприймає її такою, яка вона є, схвалює її інтереси. Мати зацікавлена в справах і планах дитини, намагається у всьому допомогти дитині, співчуває їй, високо оцінює інтелектуальні й творчі здібності дитини, пишається нею. Вона заохочує ініціативу й самостійність дитини, намагається бути з нею на рівних, довіряє дитині в дискусійних питаннях, намагається прийняти і її точку зору. У той же час у взаєминах присутня деяка строгість, що проявляється у вигляді підвищеного контролю. Мати вимагає успіхів, заохочує їх, карає за невдачі, але ці обставини не мають негативного впливу на позитивне ставлення до дитини.

Прихильність яка уникає, характеризується підвищеним контролем ($r = 0,36$), відкиданням ($r = 0,34$) та інфантилізація ($r = 0,41$). На самих ранніх стадіях розвитку індивіда емоційне неприйняття дитини матір'ю проявляється, насамперед, у неадекватній інтерпретації емоційних реакцій дитини. У цьому випадку мати є постійним фрустратором базисної потреби в безпеці та довірі до світу. Блокується спонтанна реалізація базисних потреб у приєднанні, афіліації, прийнятті і, як наслідок, самоприйнятті. Мати не прагне до розуміння стану дитини, ігнорує її ініціативу та ситуації що складаються, незадоволена тим як дитина її слухається й виконує вимоги. Мати не намагається створити ситуацію успіху для дитини, здійснюється лише формальне керівництво діяльністю дитини. Перевіряється лише підсумковий результат, діяльність по засобах підвищеного контролю. Інтеріоризація засобів і навичок контролю, використовуваних батьками, є важливим механізмом формування характерологічних рис дитини, відповідальних за самоконтроль і соціальну компетентність. Інтеріоризація батьківських стандартів залежить, з одного боку, від почуття страху, а з іншого боку - від почуття провини. Коли інтеріоризація перебуває на низькому рівні, контроль здійснюється страхом перед зовнішнім покаранням; коли інтеріоризація розвинена, поводження контролюється почуттям провини. Підвищений контроль у даному контексті може проявлятися в прагненні матері стежити за кожним кроком дитини, при цьому поширюватися й на емоційну і рухову активність дитини. У перші роки життя дітей, надлишок контролю спостерігається відносно прийому їжі, формуванні навичок самообслуговування. Така форма поведінки призводить до домінантності матері у стосунках з дитиною, формується беззастережне визнання дорослим істинності будь-якої своєї точки зору, категоричності суджень, нав'язуванню думок і готових рішень, обмеженню самостійності, використанню примусу й навіть фізичного покарання. Дитина у свою чергу, якщо не підкоряється дорослому, то всіляко намагається уникнути контакту з ним.

Таким чином, співпраця дитини з дорослим у такому випадку, характеризується непослідовністю та неадекватністю у вказівках, конфліктністю й суперечками. У даному контексті інфантилізація використовується як пояснення невдач дитини, дитина - невдаха тому що «мала». При такому досвіді взаємодії з матір'ю дитина відчуває себе недостатньо компетентною, починає вагатися у власних можливостях, після зауважень проявляє занепокоєння, тривогу. Захищаючись від неуспіху в діяльності, дитина відмовляється виконувати вимоги дорослого й при найменшій можливості припиняє взаємодію з ним.

Результати дослідження особливостей батьківського ставлення свідчать про те, що матері у дітей зі сформованою амбівалентною прихильністю організовують виховний процес засобами високого контролю ($r = 0,42$), високою інфантилізацією ($r = 0,34$) і симбіозом ($r = 0,38$).

Симбіоз свідчить про те, що мати використовує злиття з дитиною як прагнення задовольнити усі її потреби, але при сполученні таких параметрів як симбіоз - контроль - інфантилізація, любов до дитини заміняється афективно загостреним занепокоєнням про неї, тривога матері підвищується, коли дитина в силу певних обставин віддаляється від матері, внаслідок чого зростає

контроль, мати контролює життя дитини, її вчинки й почуття, дитячі невдачі виправдовуються її неспроможністю, дитина здається їй маленькою і беззахисною (підвищена інфантилізація). Поведінка матері виступає як комплекс нав'язливих дій, що задовольняють потребу у власній безпеці. Це може свідчити про внутрішню, іноді ретельно приховану невпевненість матері в собі, що впливає у свою чергу із суперечливості її особистості, нестійкої або заниженої самооцінки. Мати прагне оточити дитину підвищеною увагою, охороняти й захищати від уявних небезпек, «прилаштовує» до свого настрою і почуттів, очікує від неї певних учинків. Як правило, турбота потрібна не стільки дитині скільки самому дорослому, заповнюючи в нього нереалізовану й нерідко невротично загострену потребу в прихильності й любові. Така поведінка матері призводить до того, що дитина «заражається» материнською тривогою, і стає нездатною на самостійні рішення. Таким чином, мати «прив'язує» дитину до себе, робить її залежною від себе, і в результаті тривога дитини починає проявлятися не тільки під час відсутності матері, але й у її присутності, що й лягає в основу амбівалентного типу прихильності.

Висновки. Діади, у яких сформована надійна прихильність характеризуються наступними типами материнського ставлення: позитивне відношення до дитини, прийняття її індивідуальності, схвалення уподобань і інтересів. Адекватні вимоги зовнішніх досягнень і відповідний контроль, при яких враховуються дійсні можливості дитини.

Діади, у яких сформована амбівалентна прихильність, відрізняються материнським ставленням за типом високого симбіозу, мати прагне «поглинути» дитину, прожити життя замість неї, здійснюється авторитарний контроль не тільки зовнішніх досягнень, але й всього психічного життя дитини, виправдання дитячих невдач відбувається за допомогою інфантилізації – «ще маленький».

Діади, у яких сформовано тип прихильності що уникає, відрізняються батьківським ставленням за типом неприйняття, підвищеного контролю й інфантилізації. Мати негативно ставиться до дитини, не приймає її індивідуальності, не схвалює її вподобань і інтересів. Висуває неадекватні вимоги до успіхів і досягнень, приписує дитині неспроможність і негативні вподобання.

Для гармонійного розвитку дитини необхідно певний баланс турботи, опіки, волі й автономії вже з раннього віку.

Література

1. Боулби Дж. Создание и разрушение эмоциональных связей / Дж. Боулби – М., 2006.
2. Боулби Дж. Привязанность / Дж. Боулби – М.: Гардарики, 2003. – 477с
3. Винникотт Д.В. Семья и развитие личности. Мать и дитя. / Д. В. Винникотт. – Екатеринбург, 2004.
4. Смирнова Е.О. Развитие теории привязанности (по материалам работ П. Криттенден) // Вопросы психологии / Е.О. Смирнова, Р. Радева - 1999. - № 1. - С. 105-117.
5. Ainsworth, M. IX: The Effects of Maternal Deprivation. In: Deprivation of Maternal Care WHO, Geneva, 1962.